



# Karaimi krymscy w relacji Wilhelma von Massowa

RAFAŁ WITKOWSKI

 [0000-0001-5994-3773](https://orcid.org/0000-0001-5994-3773)

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

## The Crimean Karaites in the Account of Wilhelm von Massow

**SUMMARY:** Wilhelm von Massow, a German journalist and politician with conservative views, published his account of his travels through the southern regions of Russia and the Caucasus in 1902. His description is free of nationalistic and ethnic prejudices and focuses on showing the differences in living conditions and culture. This is also evident in the passage describing Crimea, where he met the Karaites. Such information, emphasizing the Karaites' ties to the Khazars, as expressed by the German author, played an important role during World War II, when the ethnic origin of the Karaites was being considered and their fate was being decided.

**KEYWORDS:** Karaites, Crimea, Wilhelm von Massow, ethnographic account.

W kręgu niemieckich intelektualistów – zanim rozpoczęła się I wojna światowa – rozgorzała dyskusja wokół celów, jakie chciała osiągnąć Rzesza Niemiecka, i metod ich realizacji. Wielu popierało imperialistyczne dążenia i brutalną politykę, którą zastosowano w koloniach niemieckich w Afryce albo którą promował Ostmarkverein w Wielkopolsce. Przecistawiali się temu niemieccy liberałowie, ale także konserwatyści, którzy akcentowali, że polityka germanizacji nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, a relacje między Rzeszą Niemiecką i narodami Europy Środkowej trzeba budować na innych zasadach. Jednym z najbardziej znanych przeciwników niemieckiego imperializmu był Wilhelm Franz Philipp von Massow. Urodził się w 1855 roku w znanej pomorskiej rodzinie niemieckiej szlachty o średniowiecznym rodowodzie<sup>1</sup>. Rodzinne koneksje i powiązania sprawiły, że szybko rozpoczął karierę dziennikarską, podróżniczą i polityczną, łącząc różne formy aktywności. Jak wielu innych jego rówieśników postanowił zaczerpnąć wiedzę o Europie Środkowej w sposób bezpośredni, zwiedzając interesujące go regiony. Tak dotarł w początkach XX wieku na Krym i Kaukaz, co opisał w książce wydanej w 1902 roku<sup>2</sup>. Z wielu względów zarówno Krym, jak i Kaukaz cieszyły się sporym zainteresowaniem uczonych, a było to związane z rozwojem językoznawstwa, antropologii oraz innych nauk<sup>3</sup>.

Relacja von Massowa wyróżnia się pozytywnym tonem, w jakim ukazywał on miejsca i napotykanych ludzi. Obcy był mu duch niemieckiego szowinizmu. Akcentował wielokrotnie konieczność współpracy nie tylko z Polakami, ale także innymi narodami i ludami tej części Europy. Swoje zdecydowanie propolskie stanowisko zawarł w książce *Die Polen-Not im*

- 
- 1 Dzieje rodziny opisał w obszernym, liczącym ponad 500 stron dziele: W. von Massow, *Die Massows. Geschichte einer pommerschen Adelsfamilie*, Halle (Saale) 1931.
  - 2 W. von Massow, *Aus Krim und Kaukasus. Reiseskizzen*, Leipzig 1902.
  - 3 S. Chotiwari-Jünger, *Die Literaturen der Völker Kaukasiens. Neue Übersetzungen und deutschsprachige Bibliographie*, Wiesbaden 2003; A. Hampel, *Der Kaukasus in der Literatur*, „Ost-West” 2003, z. 4; por. szerzej w języku polskim: M. Górny, *Wielka wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)*, Warszawa 2014.

*deutschen Osten. Studien zur Polenfrage*<sup>4</sup>. Podkreślał w niej całkowitą porażkę polityki germanizacyjnej, spowodowanej błędnym osądem o Polakach. Traktowanie ich jako zacofanej cywilizacyjnie masy stało w sprzeczności z prawdziwymi sukcesami i osiągnięciami Polaków. Ale na marginesie tych opinii von Massow wspominał także o błędnych założeniach polityki niemieckiej wobec narodów i ludów Europy Środkowej i Wschodniej w okresie przed wybuchem wojny<sup>5</sup>. Warto podkreślić, że w trakcie I wojny światowej polityka niemieckich władz okupacyjnych była – z wielu powodów – bliższa poglądom osób pokroju von Massowa niż niemieckich nacjonalistycznych imperialistów<sup>6</sup>. W trakcie wojny von Massow był bardzo aktywny, jeśli chodzi o dokumentowanie polityki wewnętrznej Rzeszy Niemieckiej, publikując cztery domy dokumentów oraz własnych komentarzy<sup>7</sup>. Zmarł w 1928 roku. Ostatnie lata życia poświęcił na opracowanie historii swojej rodziny<sup>8</sup>.

Publikacje Wilhelma von Massowa nabrały zupełnie innego znaczenia, kiedy w okresie II wojny światowej władze niemieckie podejmowały decyzje o wymordowaniu całych narodów w duchu ideologii rasistowskiej.

- 
- 4 W. von Massow, *Die Polen-Not im deutschen Osten. Studien zur Polenfrage*, Berlin 1903 (wyd. 2: 1907).
  - 5 Por. szerzej o tych złożonych procesach: S. Conrad, *Internal Colonialism in Germany. Culture Wars, Germanification of the Soil, and the Global Market Imaginary*, w: *German Colonialism in a Global Age*, red. B. Narancho, G. Eley, Durham 2014; J. Kauffman, *Elusive Alliance. The German Occupation of Poland in World War I*, Cambridge 2015; H.C. Meyer, *Mitteleuropa in German Thought and Action. 1815–1945*, The Hague 1955.
  - 6 Por. W. von Massow, *Wie steht es mit Polen?*, Stuttgart–Berlin 1915; tenże, *Die Polen und der Weltkrieg*, „Das größere Deutschland” 1915, nr 2; tenże, *Stimmen zur Polenfrage*, „Deutsche Politik” 1916, nr 1.
  - 7 Tenże, *Die deutsche innere Politik unter Kaiser Wilhelm II. Dokumente zur Geschichte des Krieges 1914/15*, t. 1: *Das deutsche Weißbuch und die Verhandlungen mit England*, t. 2: *Aus den Tagen des Kriegsausbruchs. Veröffentlichungen zur Verbreitung der Wahrheit und zur Entlarvung der Gegner*, t. 3: *Weitere Aktenstücke zur Geschichte des Weltkrieges. Die Kriegstagung des Preußischen Landtages*; t. 4: *Aus dem Englischen Weißbuch*, Leipzig 1916.
  - 8 Jego syn, Wilhelm von Massow (1891–1949), był zasłużonym profesorem historii antycznej.

Wyrażane przez niemieckich uczonych przychylnie Karaimom opinie były jednym z czynników, jakie wpłynęły na los setek karaimskich rodzin, które uniknęły śmierci. Te same słowa, spisane i wydrukowane po niemiecku, nabierały po czterech dekadach zupełnie innego znaczenia w zupełnie innej konstelacji politycznej. Władze nazistowskie zlecały przygotowanie opracowań dotyczących budzących ich wątpliwości kwestii etnicznych i rasowych, konsultując otrzymane wiadomości z przedstawicielami lokalnych wspólnot karaimskich albo szukając danych we wcześniejszych publikacjach. Takie wydarzenia znane są zarówno z obszaru okupowanej Litwy, jak i Krymu<sup>9</sup>. Dla Karaimów opinie wyrażane przez osoby pokroju Wilhelma von Massowa nabierały po rozpoczęciu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941 roku bezcennej wartości...

**Wilhelm von Massow, *Aus Krim und Kaukasus.*  
*Reiseskizzen, Leipzig 1902, s. 9–10***

Auch die Juden der Krim, die einen starken Bruchteil der Bevölkerung ausmachen und auch in Eupatoria zahlreich vertreten sind, sind ein eigener Menschenschlag. Sie sind die Karaim, d.h. sie gehören jeder Sekte an, die alle talmudischen Schriften durchaus verwisst. Im Gegensatz zu der Masse ihrer talmudischen Stammesgenossen in Südrussland sie kein Smarotzervolk, sondern haben achtungswerte Charakterzüge einer selbstständigen Nationalität bewahrt. Sie sind schlichte, arbeitsame Leute von anerkannter Redlichkeit. Wenig bekannt dürfte sein, dass die Krim das einzige Land der Erbe ist, in dem das Judentum in nachschriftlicher Zeit Staatsreligion gewesen ist. Im achten

Żydzi na Krymie, którzy stanowią silną frakcję populacji i są liczni w Eupatorii, są również odrębnym gatunkiem ludności. Są to Karaimowie, tzn. należą do sekty, która nie zna wszystkich pism talmudycznych. W przeciwieństwie do masy swoich talmudycznych współplemieńców w południowej Rosji nie są oni ludem pasożytniczym, lecz zachowali godne szacunku cechy niezależnej narodowości. Są to prości, pracowici ludzie o uznanej uczciwości. Zapewne mało kto wie, że Krym jest jedynym krajem spośród ludów dziedzicznych, w którym judaizm był religią państwową w czasach po wynalezieniu pisma. W VIII wieku książę Chazarów, tureckiego ludu, który w tym czasie podbił Krym,

---

9 Por. R. Witkowski, *Los Karaimów podczas II wojny światowej. Kilka uwag historyka*, „Almanach Karaimski” 2014, t. 3 (tamże dalsza literatura); przykład zaangażowania niemieckiego uczonego, który przygotował raport dla władz niemieckich o etnicznym pochodzeniu Karaimów – por. tenże, *Fritz Steiniger i jego badania nad Karaimami. Uwagi wstępne*, „Almanach Karaimski” 2021, t. 10.

Jahrhundert trat der Fürst der Chasaren, eines türkischen Volks, das damals die Krim erobert hatte, mit seinem Volk förmlich zum Judentum über. Erst nach 500 Jahren setzte die Tataren-Herrschaft den Islam an die Stelle dieser Religion. Eupatoria ist noch heute eine geistiger Mittelpunkt der Karaim. Denn hier befindet sich eine Ort von geistlicher Hochschule dieser Sekte, wodurch der unscheinbaren Kreisstadt ein gewisses Ansehen verliehen wird. Dem fremden Besucher bietet Eupatoria wenig, und wenn nicht geschäftliche Interessen – die Stadt treibt einen bedeutenden Salzhandel – oder die in Nähe liegenden heilkräftigen Schlammäder von Saki dorthin führen, der wird sich kaum versucht fühlen, hier den Strand zu betreten.

formalnie nawrócił swój lud na judaizm. Dopiero po 500 latach panowanie tatarskie zastąpiło tę religię islamem. Eupatoria do dziś jest duchowym centrum Karaimów. Znajduje się tu bowiem miejsce duchowego wyższego wykształcenia tej sekty, co nadaje niepozornemu powiatowemu miasteczku pewien prestiż. Eupatoria ma niewiele do zaoferowania zagranicznym turystom, i jeśli nie kierują nimi interesy biznesowe – miasto ma duże znaczenie w handlu solą – lub pobliskie lecznicze kąpiele błotne w Ssaki, raczej nie poczyjemy się skuszeni do postawienia stopy na tutejszej plaży.

przełożył Rafał Witkowski

## Bibliografia

### Źródła

- Massow, Wilhelm von, *Aus Krim und Kaukasus. Reiseskizzen*, Leipzig 1902.
- Massow, Wilhelm von, *Die deutsche innere Politik unter Kaiser Wilhelm II. Dokumente zur Geschichte des Krieges 1914/15*, t. 1: *Das deutsche Weißbuch und die Verhandlungen mit England*, t. 2: *Aus den Tagen des Kriegsausbruchs. Veröffentlichungen zur Verbreitung der Wahrheit und zur Entlarvung der Gegner*, t. 3: *Weitere Aktenstücke zur Geschichte des Weltkrieges. Die Kriegstagung des Preußischen Landtages*; t. 4: *Aus dem Englischen Weißbuch*, Leipzig 1916.
- Massow, Wilhelm von, *Die Massows. Geschichte einer pommerschen Adelsfamilie*, Halle (Saale) 1931.
- Massow, Wilhelm von, *Die Polen und der Weltkrieg*, „Das größere Deutschland” 1915, nr 2, s. 1485–1490.
- Massow, Wilhelm von, *Die Polen-Not im deutschen Osten. Studien zur Polenfrage*, Berlin 1903 (wyd. 2: 1907).
- Massow, Wilhelm von, *Stimmen zur Polenfrage*, „Deutsche Politik” 1916, nr 1, s. 1460–1471.
- Massow, Wilhelm von, *Wie steht es mit Polen?*, Stuttgart–Berlin 1915.

**Opracowania**

- Chotiwari-Jünger, Steffi, *Die Literaturen der Völker Kaukasiens. Neue Übersetzungen und deutschsprachige Bibliographie*, Wiesbaden 2003.
- Conrad, Sebastian, *Internal Colonialism in Germany. Culture Wars, Germanification of the Soil, and the Global Market Imaginary*, w: *German Colonialism in a Global Age*, red. B. Naranch, G. Eley, Durham 2014, s. 246–264. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11vc7vj.17>
- Górny, Maciej, *Wielka wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)*, Warszawa 2014.
- Hampel, Adolf, *Der Kaukasus in der Literatur*, „Ost-West” 2003, z. 4, s. 287–293.
- Kauffman, Jesse, *Elusive Alliance. The German Occupation of Poland in World War I*, Cambridge 2015. <https://doi.org/10.4159/9780674089143>
- Meyer, Henry Cord, *Mitteleuropa in German Thought and Action: 1815–1945*, The Hague 1955. <https://doi.org/10.1007/978-94-011-7504-3>
- Witkowski, Rafał, *Fritz Steiniger i jego badania nad Karaimami. Uwagi wstępne*, „Almanach Karaimski” 2021, t. 10, s. 207–222. <https://doi.org/10.33229/ak.2021.10.7>
- Witkowski, Rafał, *Los Karaimów podczas II wojny światowej. Kilka uwag historyka*, „Almanach Karaimski” 2014, t. 3, s. 159–214. <https://doi.org/10.33229/ak.2014.3.15>